

Witold Jarno

(Uniwersytet Łódzki

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Katedry Historii Polski i Świata po 1945 r.)

MIEJSKI KOMITET WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I PRZYSPOSOBIENIA WOJSKOWEGO W TOMASZOWIE MAZOWIECKIM W LATACH DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości podjęto wstępne prace zmierzające do podniesienia obronności państwa, poprzez zorganizowanie na szeroką skalę wyszkolenia wojskowego dla młodzieży¹. Już w lutym 1919 r. powstała Komisja Tymczasowa ds. Wyszkożenia Wojskowego Młodzieży, 29 XII 1919 r. – Rada ds. Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej, a w marcu 1920 r. przy Oddziale II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego – Wydział Stowarzyszeń Wojskowo-Wychowawczych. Z kolei, 1 VI 1920 r. w Dowództwie Okręgu Generalnego nr IV Łódź – na obszarze którego leżał Tomaszów Maz. – powstał Referat Stowarzyszeń Wojskowo-Wychowawczych, koordynujący współpracę wojska z organizacjami zajmującymi się propagowaniem wiedzy wojskowej wśród młodzieży². Z kolei w czerwcu 1921 r. powołano Wydział Przysposobienia Rezerw oraz Wydział Wychowania Fizycznego w Oddziale III Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, mające przygotować plan wprowadzenia w życie przysposobienia wojskowego wśród młodzieży szkolnej³.

Po przejściu armii na organizację pokojową, prace z zakresu Przysposobienia Rezerw w Dowództwie Okręgu Korpusu nr IV (powstałego 15 XI 1921 r. w miejsce Okręgu Generalnego nr IV) przejął Oddział III Wyszkożenia i Oświaty, w składzie którego utworzono m. in. Referat Wyszkożenia Fizycznego oraz Referat

¹ W tekście użyto następujących skrótów: APTM – Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, CAW – Centralne Archiwum Wojskowe, MK WFiPW – Miejski Komitet Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, PW – Przysposobienie Wojskowe, Tomaszów Maz. – Tomaszów Mazowiecki, WFiPW – Wychowanie Fizyczne i Przysposobienie Rezerw, WK WFiPW – Wojewódzki Komitet Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Rezerw.

² J. Wojtycza, *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001, s. 18–25.

³ Tamże, s. 31–35.

Przysposobienia Rezerw⁴. Celem koordynacji działań wyszkolenia wojskowego młodzieży, na przełomie 1922 i 1923 r. naczelne władze wojskowe opracowały założenia w kwestii funkcjonowania przysposobienia wojskowego w szkołach średnich i zawodowych, hufców szkolnych i programu wyszkolenia wojskowego. Następnie, 4 VI 1923 r. wydana została instrukcja o organizacji pracy Przysposobienia Rezerw, która miała się koncentrować na podnoszeniu sprawności fizycznej społeczeństwa, prowadzeniu wyszkolenia wojskowego dla młodzieży szkolnej oraz osób w wieku poborowym (w razie odroczenia służby czynnej lub zaliczenia do nadkontyngentu), a także na utrzymaniu sprawności fizycznej przez żołnierzy rezerwy⁵.

Już w 1922 r. PW (zwane oficjalnie do października 1923 r. Przysposobieniem Rezerw) zostało wprowadzone do szkół średnich. W marcu 1923 r. powstały w Tomaszowie Maz. dwa pierwsze hufce szkolne w dwóch tutejszych gimnazjach. Prace z zakresu WFiPW realizowano we współpracy z lokalnymi komórkami różnych stowarzyszeń, jak np.: Stowarzyszeniem Gimnastycznym „Sokół”, Związkiem Harcerstwa Polskiego i Związkiem Strzeleckim. Tylko te trzy organizacje liczyły w końcu 1923 r. na obszarze Okręgu Korpusu nr IV aż 10 668 członków, lecz brak danych nie pozwala stwierdzić, jaką część spośród nich skłaniały lokalne koła tych organizacji w Tomaszowie Maz. Od tego roku, dowództwo okręgu organizowało także rokrocznie obozy letnie oraz kursy WFiWP. Odbywały się one zasadniczo w Sulejowie koło Piotrkowa Trybunalskiego, a z czasem także w innych miejscowościach (w tym również w samym Tomaszowie Maz.)⁶.

Prace z zakresu WFiPW w Okręgu Korpusu nr IV prowadzono w oparciu o trzy tzw. rejony dywizyjne, które stanowiły jednocześnie rejony WFiPW. Powiat brzeziński – wraz z Tomaszowem Maz. – wchodził w skład Rejonu WFiPW 10 Dywizji Piechoty obejmującego cztery powiaty: brzeziński, łaski, łódzki i sieradzki oraz miasto Łódź. Ponadto, przy każdej powiatowej komendzie uzupełnień powołano oficera-instruktora, mającego kierować wspomnianymi pracami. W Tomaszowie Maz. w latach 1920–1927 istniała Powiatowa Komenda Uzupełnień, w strukturze której występował oficer-instruktor zajmujący się zagadnieniami sportu i wyszkolenia wojskowego wśród młodzieży szkolnej. Jednak brak informacji nie pozwala opisać prac z zakresu WFiPW w Tomaszowie Maz. w tym okresie⁷.

Rozporządzeniem z 25 IV 1925 r. powołano Naczelną Radę WFiPW, a w każdym z województw – wojewódzki komitet WFiPW, któremu podlegały powiatowe i miejskie komitety WFiPW. Ich zadaniem było propagowanie rozwoju

⁴ W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001, s. 98–100.

⁵ J. Wojtycza, *Przysposobienie wojskowe...*, s. 58 i 67.

⁶ Tamże, s. 63, 69 i 114.

⁷ CAW, *Dziennik Rozkazów Dowództwa Okręgu Korpusu nr IV*. Rozkazy tajne nr 60 z 9 X 1923 r. i nr 68 z 12 XI 1923 r.

sportu oraz szerzenie idei wyszkolenia wojskowego wśród młodzieży, jak również współpraca z władzami państwowymi i samorządowymi w zakresie popularyzacji tych zagadnień. Określono wówczas także tymczasowy skład powiatowego (względnie miejskiego) komitetu WFiPW, który tworzyć mieli: inspektor szkolny lub wyznaczona przez niego osoba, dowódca garnizonu wojskowego znajdującego się w siedzibie komitetu lub oficer wydelegowany przez władze wojskowe, starosta lub prezydent miasta, po trzy osoby powołane spośród nauczycieli szkół średnich i szkół zawodowych działających na terenie powiatu (względnie miasta), oficer instrukcyjny wyznaczony przez władze wojskowe, lekarz powiatowy (względnie miejski), trzech przedstawicieli sejmiku powiatowego (względnie Rady Miejskiej) oraz osoby powołane przez Prezydium WK WFiPW w Łodzi. Ponieważ Tomaszów Maz. nie był miastem powiatowym, toteż w zakresie prac WFiPW podlegało Powiatowemu Komitetowi WFiPW w Brzezinach. Rozporządzenie pozwalało także tworzyć w większych miastach – nie będących siedzibą powiatu – miejskie komitety, lecz brak informacji, by takowy komitet powstał w 1925 r. w Tomaszowie Maz.⁸

Dalsze zmiany organizacyjne przyniosła jesień 1925 r., kiedy to 10 listopada powołano Wydział WFiPW w Departamencie Piechoty oraz Referat WFiPW w Oddziale III Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. W następnym miesiącu opracowano nowy podział na dywizyjne i pułkowe rejonów WFiPW, a w miejsce dotychczasowego oficera-instruktora przy powiatowej komendzie uzupełnień, utworzono stanowisko oficera PW w dowództwach dywizji i przy poszczególnych pułkach. Z kolei w sztabie Dowództwa Okręgu Korpusu nr IV utworzono w 1926 r. Referat PW w Oddziale Wyszkożenia, przemianowany w następnym roku na Referat WFiPW. Kierownik tego referatu koordynował całokształt prac PW na obszarze okręgu, mając do pomocy oficerów PW na szczeblu dywizyjnym i pułkowym. Oficerom PW w pułkach piechoty podlegali z kolei tzw. oficerowie instrukcyjni wyznaczani do prac w miejskich komitetach WFiPW⁹. Zgodnie z przyjętymi założeniami, obszar Okręgu Korpusu nr IV został podzielony na 3 rejonów dywizyjnych (7, 10 i 26 Dywizji Piechoty), a te na 8 rejonów pułkowych. W myśl nowej organizacji WFiPW, zmieniła się przynależność Tomaszowa Maz., który przestał podlegać Rejonowi PW 10 Dywizji Piechoty (obejmował on odtąd dwa rejonów pułkowe: Rejon PW 28 Pułku Strzelców Kaniowskich – miasto Łódź i powiat łódzki oraz Rejon PW 31 Pułku Strzelców Kaniowskich – powiat łaski, sieradzki i wieluński). W wyniku powyższej reorganizacji, powiat brzeziński od 1926 r. podlegał Komendzie Rejonu PW 10 Pułku Piechoty w Łowiczu, która z kolei była podporządkowana Komendzie Rejonu PW 26 Dywizji Piechoty. Podlegały jej trzy rejonów pułkowe: wspomniany Rejon PW 10 Pułku Piechoty

⁸ Dziennik Ustaw RP 1925, nr 45, poz. 314.

⁹ J. Wojtyca, *Przystosowanie wojskowe...*, s. 94–96.

obejmujący powiaty brzeziński i łowicki, Rejon PW 18 Pułku Piechoty – rawski i skierniewicki oraz Rejon PW 37 Pułku Piechoty – kutnowski i łęczycki. W tym też roku oficerem instrukcyjnym 10 Pułku Piechoty w Tomaszowie Maz. został por. Bohdan Danecki¹⁰.

Zasadniczy zwrot w rozwoju WFiPW nastąpił na początku 1927 r. Najpierw 28 stycznia zlikwidowano Radę Naczelną WFiPW oraz podległe jej komitety wojewódzkie, tworząc na ich miejsce Państwowy Urząd WFiPW i Radę Naukową WFiPW, które przejęły kierownictwo całości prac z zakresu WFiPW. W dalszej kolejności – zarządzeniem z 24 marca – przystąpiono do tworzenia nowych wojewódzkich, powiatowych i miejskich komitetów WFiPW. Były one organami społecznymi, pracującymi pod przewodnictwem wojewody (komitety wojewódzkie), starosty (komitety powiatowe) lub prezydentów miast (komitety miejskie). Zadaniem tych komitetów było koordynowanie i popieranie działalności lokalnych władz samorządowych oraz stowarzyszeń społecznych w dziedzinie prac związanych z rozwojem sportu i wyszkolenia wojskowego wśród młodzieży¹¹.

W województwie łódzkim organem kierowniczym był WK WFiPW w Łodzi, w skład którego wchodził: wojewoda – jako przewodniczący, dowódca Okręgu Korpusu nr IV i kurator łódzkiego okręgu szkolnego, jak również osoby wyznaczone przez ministra spraw wojskowych. Komitet ten sprawował ogólny nadzór nad powiatowymi i miejskimi komitetami WFiPW działającymi na obszarze województwa łódzkiego. Celem lepszej koordynacji tych prac ze strony wojska, powołano wiosną 1929 r. Okręgowy Urząd WFiPW w Łodzi (powstał w miejsce rozwiązanego Referatu WFiPW w Dowództwie Okręgu Korpusu nr IV). Urząd ten składał się z inspektora WFiPW, kierownika Okręgowego Ośrodka WF oraz 3 referatów: Organizacyjnego, Wyszkożenia i Zaopatrzenia¹².

W miastach powiatowych utworzono komitety powiatowe WFiPW, zaś w miastach nie mających statusu powiatu – w zależności od potrzeb zaczęto powoływać komitety miejskie WFiPW. Ponieważ Tomaszów Maz. był od 1926 r. miastem wydzielonym w ramach powiatu brzezińskiego, toteż wiosną 1927 r. utworzono w nim MK WFiPW. Liczba jego członków – jak to określono w przepisach – miała nie przekraczać 20 osób, zaś kadencja wynosić 2 lata. Pierwszego przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz. wyznaczyć miał przewodniczący WK WFiPW w Łodzi, po czym zasadą stało się, że przewodniczącym był prezydent miasta mający zwoływać posiedzenia komitetu co najmniej 4 razy w roku.

¹⁰ CAW, Okręg Korpusu nr IV, sygn. I.371.4, t. 109. Organizacja PW na czas pokoju z 15 XII 1925 r.; J. Wojtycza, *Przysposobienie wojskowe...*, s. 99.

¹¹ Dziennik Ustaw RP 1927, nr 10, poz. 77; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1927, nr 3 (181), poz. 37; M. Fularski, *Przysposobienie wojskowe w Polsce*, Warszawa 1929, s. 75–78; K. Pindel, *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 71.

¹² W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, s. 129–130.

Organami wykonawczymi komitetu były z kolei: prezydium (przewodniczący komitetu, oficer PW, sekretarz i intendent), Wydział Wykonawczy oraz 3 sekcje (Administracyjno-Gospodarcza, Wychowania Społecznego i Propagandowego oraz WFiPW). Ponadto przy komitecie utworzono Komisję Sportową składającą się z przedstawicieli miejscowych klubów i stowarzyszeń sportowych, której celem było zacieśnianie współpracy z lokalnymi organizacjami propagującymi rozwój sportu. W zakresie terytorialnym Tomaszów Maz. – będący częścią powiatu brzezińskiego – nadal wchodził w skład Rejonu PW 10 Pułku Piechoty, a ten w skład Rejonu PW 26 Dywizji Piechoty¹³.

Powołanie MK WFiPW w Tomaszowie Maz. nastąpiło w marcu 1927 r., a jego pierwszym przewodniczącym został Tadeusz Antoniewicz (były legionista, dyrektor tomaszowskiego Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Tadeusza Reytana, później lokalny działacz Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem). Komitet pod kierownictwem T. Antoniewicza dość szybko podjął działalność i niebawem uzyskał od Rady Miejskiej zgodę na budowę boiska sportowego przy ul. Cichej, strzelnicy dla broni małokalibrowej przy ul. Jeziornej oraz zorganizował w mieście kilka imprez sportowych. W tym okresie – nie otrzymując jeszcze żadnych subwencji ze strony władz miejskich – środki finansowe na swą działalność musiał pozyskiwać we własnym zakresie, drogą zbiórek publicznych i darowizn. Ogółem, wiosną 1927 r. zebrano na ten cel kwotę ponad 1300 zł.¹⁴

Na początku czerwca, Władysław Jaszczółt (wojewódzka łódzki i zarazem przewodniczący WK WFiPW) powołał na stanowisko przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz. Karola Lechowicza, ówczesnego prezydenta miasta (zajmował to stanowisko od lipca 1921 r.), który nowe stanowisko w komitecie objął 22 czerwca. Z uwagi na okres wakacyjny, komitet nie wykazał do września większej aktywności. Wpływ na to miała zapewne także zmiana na stanowisku prezydenta miasta, gdyż 27 VIII 1927 r. K. Lechowicz zrzekł się funkcji prezydenta, a tego samego dnia Ministerstwo Spraw Wewnętrznych rozwiązało tomaszowską Radę Miejską. W tej sytuacji funkcję tymczasowego prezydenta miasta objął Ignacy Adamski, który został także kolejnym przewodniczącym KM WFiPW w Tomaszowie Maz. Wyborowi nowego prezydenta miasta towarzyszyły kilkumiesięczne spory i dopiero 11 I 1928 r. wybrano na to stanowisko Eugeniusza Kiernożyckiego. Wybór ten zakwestionował jednak wojewoda łódzki, w wyniku czego 9 marca radni wybrali na prezydenta Wacława Smulskiego

¹³ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1927, nr 3 (181), poz. 37.

¹⁴ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68., t. 1. Pismo dowódcy 7 Dywizji Piechoty do Przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz. z 11 IV 1927 r., nlb.; t. 2. Sprawozdanie z działalności Komitetu z 8 XI 1927 r., nlb.; *Tomaszowski Słownik Biograficzny*, z. 1, Tomaszów Maz. 1994, s. 9.

(dotychczasowego kierownika Kasy Chorych w Brzezinach)¹⁵. W konsekwencji, pomiędzy sierpniem 1927 r. a marcem 1928 r. aż cztery osoby pełniły obowiązki prezydenta miasta, a tym samym przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz., co wpłynęło na czasowe osłabienie jego działalności.

Dodatkowym problemem w 1927 r. okazała się sprawa listy członków MK WFiPW w Tomaszowie Maz., która wymagała akceptacji przez WK WFiPW w Łodzi. Po dłuższych sporach na ten temat, skład tomaszowskiego komitetu został zaakceptowany dopiero 22 września. W skład komitetu weszli ostatecznie: I. Adamski – jako przewodniczący, ppłk Leon Gotkiewicz (dowódca 10 Pułku Piechoty) – jako zastępca przewodniczącego, ksiądz Kazimierz Jan Szymański, pastor Leon May, dr Czesław Teliga, dr Stanisław Narewski, Krystian Zachert (bankowiec), Zygmunt Józef Niklewicz (dyrektor Oddziału Banku Polskiego w Tomaszowie Maz.), E. Kiernożycki (dyrektor Gimnazjum), Adam Pawłowski (dyrektor Gimnazjum Humanistycznego Stowarzyszenia Kupców – dzisiejszego I Liceum Ogólnokształcącego), Leonard Kurzawiński (komisarz Policji Państwowej), Irena Bąbińska (opiekunka strzelczyń – żona Stefan, ówczesnego prezesa tomaszowskiego Oddziału Związku Strzeleckiego), Domaradzka (opiekunka drużyny żeńskiej „Sokoła” – imienia nie ustalono), Jan Białecki (wydawca i redaktor „Echa Mazowieckiego”), Lenczewski (handlowiec – imienia nie ustalono), inż. Bohdan Łoziński, Maksymilian Fürstenwald (przemysłowiec), Oskar Knothe (przemysłowiec), Herman Jähner (członek Straży Ogniowej) i Wilamowski (robotnik – imienia nie ustalono) oraz por. B. Danecki – jako oficer instrukcyjny 10 Pułku Piechoty w tomaszowskim komitecie i zarazem jego sekretarz¹⁶.

W pierwszym okresie działalności MK WFiPW w Tomaszowie Maz. zmagał się nie tylko z problemami organizacyjnymi, ale także z brakiem instruktorów, słabym zapleczem sportowym, jak również małym zainteresowaniem ze strony lokalnych władz i stowarzyszeń. Sytuacja poprawiła się dopiero w 1928 r., gdy zarówno WK WFiPW w Łodzi, jak i Dowództwo Okręgu Korpusu nr IV, zaczęły na szerszą skalę popularyzować idee WFiPW w społeczeństwie. Ze względu na różnice w wieku i stosunku do służby wojskowej, program PW był dostosowany do podziału jego członków na trzy zasadnicze grupy, a mianowicie: młodzież szkolną, młodzież pozaszkolną oraz oficerów i szeregowych rezerwy. Pierwsza z nich dzieliła się dodatkowo na dwie kategorie: młodzież szkół średnich oraz młodzież szkół niższych i zawodowych. W przypadku pierwszej kategorii, młodzież była zgrupowana w hufcach szkolnych, których opiekunami byli nauczyciele wyznaczeni

¹⁵ *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje miasta*, red. B. Wachowska, Warszawa-Łódź 1980, s. 350–351; A. Wróbel, *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w okresie niepodległego Państwa Polskiego 1918–1939*, „Rocznik Łódzki” 2007, t. 54, s. 220–222.

¹⁶ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 2. Pismo Ignacego Adamskiego przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz. do przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu WFiPW w Łodzi z 16 IX 1927 r., nlb.

przez władze szkolne w porozumieniu z władzami wojskowymi. Celem szkolenia męskiej młodzieży było należyte przygotowanie jej do odbycia służby wojskowej. Program szkolenia był rozłożony na dwa lata i obejmował 6-tygodniowy obóz PW. W pierwszym roku młodzież opanowywała wiedzę w zakresie wyszkolenia rekruta piechoty, zaś w drugim całość wyszkolenia podstawowego. Natomiast w przypadku młodzieży szkół niższych i zawodowych proces szkolenia odbywał się w drużynach i również był podzielony na dwa stopnie, z tą różnicą, iż zakres wyszkolenia w drugim roku ograniczał się do wyszkolenia drużyny. Jeśli chodzi o młodzież pozaszkolną, to program PW również był prowadzony w drużynach, lecz jego realizacja została rozłożona na trzy lata. Natomiast PW rezerwistów miało miejsce w jednostkach PW, gdzie pełnili oni funkcję instruktorów lub byli zgrupowani w odrębne oddziały, w których doskonalili swe umiejętności. Wszelkie zajęcia z zakresu wyszkolenia wojskowego były organizowane przy pomocy władz wojskowych, które dostarczały niezbędnej broni i amunicję oraz udostępniały pomieszczenia w koszarach dla celów szkoleniowych¹⁷.

Program wyszkolenia nie był oczywiście identyczny z programem wyszkolenia wojskowego realizowanego w jednostkach wojskowych, lecz był do niego zbliżony w zakresie wyszkolenia strzeleckiego, fizycznego i bojowego. Nauka w zakresie WFIPW rozpoczynała się w szkołach we wrześniu i trwała do końca czerwca, po czym odbywały się letnie obozy szkoleniowe. Cały proces szkolenia kończył się egzaminem przed specjalną komisją. Należy tu dodać, że ukończenie drugiego roku szkolenia dawało młodym mężczyznom w przyszłości prawo do odbycia skróconej służby wojskowej, co czyniło uczestnictwo w WFIPW niezwykle atrakcyjnym. Obok ogólnego PW funkcjonowały także PW specjalne jak: lotnicze, konne, kobiet, narciarskie, radiotelegrafistów oraz kolejowe i pocztowe, lecz brak informacji o działalności takowych komórek w Tomaszowie Maz.

Z każdym miesiącem, MK WFIPW w Tomaszowie Maz. aktywizował swą działalność. Jeszcze w 1927 r. ukończono pod jego nadzorem budowę niewielkiego miejskiego boiska sportowego przy ul. Cichej, którym wspomniany komitet zarządzał od tej pory. Boisko to było odtąd wykorzystywane do organizowania różnych zawodów sportowych. Dla przykładu – już 25 września zorganizowano na nim lokalne święto PW, a 16 października zawody w strzelaniu z broni krótkiej. Poważnym problemem był jednak brak odpowiedniego zaplecza dla prowadzenia zajęć z zakresu WFIPW. W piśmie z 10 listopada komitet informował, że w mieście znajduje się zaledwie kilka nadających się do tego celu obiektów: strzelnica wojskowa (200-metrowa) wykorzystywana także do szkolenia strzeleckiego młodzieży szkolnej, wojskowa komora gazowa użytkowana do szkolenia

¹⁷ M. Fularski, *Przystosowanie wojskowe...*, s. 85–87; T. Böhm, *Wychowanie fizyczne w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 1990, R. 32, nr 10, s. 66.

przeciwgazowego, trzy place do gier, jeden kort tenisowy oraz trzy szkolne sale gimnastyczne¹⁸.

W drugiej połowie 1927 r. szerszą współpracę z komitetem podjęły tomaszowskie stowarzyszenia zajmujące się propagowaniem sportu. Zachętą do tego była możliwość wsparcia ich działalności częścią subwencji samorządowej, jaką Rada Miejska co roku przekazywała od tej pory wspomnianemu komitetowi. Wśród tych stowarzyszeń były organizacje będące częścią struktur ogólnopolskich, jak również lokalne, działające jedynie w Tomaszowie Maz. Jednym z pierwszych, które podjęło współpracę z komitetem było Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne „Ruch”, które posiadało w mieście w 1927 r. 110 członków zgromadzonych w dwóch drużynach: męskiej i żeńskiej. Z kolei – powstałe w 1910 r. w Tomaszowie Maz. – Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe (miało siedzibę przy ul. Piłsudskiego 37, później przy ul. Wesołej 12) posiadało 95 członków i dwie sekcje: piłki nożnej oraz gimnastyczną. Kolejnym było Stowarzyszenie Młodzieży Robotniczej „Orle” założone w 1922 r., mające siedzibę przy ul. Rolanda 35. Stowarzyszenie skupiało w owym czasie 60 członków i prowadziło trzy sekcje: gimnastyczną, śpiewaczą i teatralno-amatorską. Z kolei Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (założone w Tomaszowie Maz. w 1923 r.) – skupiające w 1927 r. 204 członków – dzierżawiło lokal przy ul. św. Antoniego 6, wykorzystując do ćwiczeń własną salę gimnastyczną oraz wydzierżawiony plac w pobliżu dworca kolejowego (w 1933 r. siedziba towarzystwa została przeniesiona do dawnych koszar przy ul. Jeziornej 20). Aktywną działalność w mieście prowadził także powstały w 1913 r. tomaszowski hufiec Związku Harcerstwa Polskiego liczący w tym czasie około 350 osób, skupionych w 3 drużynach: terenoznawczej, pożarnej i przysposobienia wojskowego. Równie liczną organizacją był tomaszowski Obwód Związku Strzeleckiego, mający siedzibę przy ul. Lewej 8. Skupiał on 252 członków, zgromadzonych w siedmiu oddziałach: dwóch w Tomaszowie Maz. (męski i żeński) oraz pięciu w pobliskich miejscowościach (Inowódz, Wólka Krzykowska, Popielawy, Węgrzynowice i Mierzno). Ważną rolę odgrywał także – powstały w 1925 r. – Klub Sportowy „Lechia”, posiadający sekcję piłki nożnej. W 1927 r. działalność w Tomaszowie Maz. rozpoczęła Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (siedziba mieściła się przy ul. św. Antoniego 38, a później przy ul. 1 Maja 4), licząca w owym czasie 40 członków zgromadzonych w dwóch sekcjach. W mieście od 1917 r. działała także Żydowska Organizacja Skautowa mająca w 1927 r. 75 członków, podzielonych na 3 drużyny (siedziba mieściła się przy ul. Handlera 4). Idea rozwoju

¹⁸ APTM, MK WFIPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 2. Sprawozdanie z działalności Komitetu z 8 XI 1927 r., Protokół zebrania organizacyjnego Komitetu obchodu święta PW i WF w dniu 25 IX 1927 r. oraz Pismo przewodniczącego MK WFIPW w Tomaszowie Maz. z 10 XI 1927 r., nlb; J. Zaborowski, *90 lat Sekcji Piłki Nożnej „RKS Lechia 2013” w Tomaszowie Mazowieckim*, Tomaszów Maz. 2013, s. 9.

przystosowania wojskowego oraz sportu szybko znalazła oddźwięk wśród tomaszowskich organizacji zajmujących się wspomnianą problematyką. W kolejnych latach współpracę z MK WFiPW w Tomaszowie Maz. podejmowały kolejne stowarzyszenia. Już 4 VII 1927 r. (założone 6 maja tego roku) Tomaszowskie Towarzystwo Wioślarskie zwróciło się do WK WFiPW z prośbą o wsparcie finansowe budowy przystani żeglarskiej, co spotkało się z pozytywną odpowiedzią¹⁹.

Pod koniec 1927 r. WK WFiPW w Łodzi sprecyzował – w piśmie z 27 listopada – zadania, strukturę organizacyjną oraz źródła finansowania działalności powiatowych i miejskich komitetów WFiPW. Do ich głównych zadań należała: współpraca z miejscowymi władzami w zakresie wspierania lokalnych organizacji zajmujących się sprawami sportu i PW, współdziałanie z lokalnymi związkami komunalnymi celem uzyskania wsparcia dla działalności komitetu, rozbudowa niezbędnej infrastruktury technicznej (boiska, strzelnice, sprzęt sportowy itp.), dostarczanie pomocy instruktorskiej dla potrzeb lokalnych organizacji zajmujących się zagadnieniami PW i sportu, organizowanie w mieście świąt i kursów WFiPW oraz zawodów sportowych, propagowanie w społeczeństwie idei PW i sportu masowego, zapewnienie opieki lekarskiej nad członkami WFiPW, jak również współdziałanie w pracach z zakresu obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej. Wszystkie komitety były organami kolegialnymi i były zobowiązane rokrocznie przysyłać sprawozdania ze swej działalności do WK WFiPW w Łodzi. Na pokrycie kosztów swej działalności, MK WFiPW w Tomaszowie Maz. otrzymywał środki finansowe z trzech źródeł: 1) subsydiów od władz państwowych oraz związków komunalnych (np. Rady Miasta); 2) ofiar i darowizn; 3) dochodów z organizowanych na cele komitetu imprez i zawodów sportowych²⁰.

Na posiedzeniu w dniu 15 XII 1927 r. MK WFiPW w Tomaszowie Maz. zdecydował, że w następnym roku powstanie na terenie miasta kompania PW, składająca się z kilku plutonów, z których każdy miał posiadać własnych instruktorów. W tym celu zaczęto rozbudowywać kadrę instruktorską w postaci tzw. kadry półzawodowej, którą tworzyli podoficerowie rezerwy. Nie mniejszym problemem dla komitetu była konieczność zakupu sprzętu służącego do szkolenia, nauki strzelania, prowadzenia zajęć fizycznych, jak również pozyskiwanie środków finansowych na organizowanie kursów instruktorskich, obozów PW, budowy toru przeszkód, strzelnicy, nowej komory gazowej (dla szkolenia przeciwgazowego) oraz boisk sportowych i sal gimnastycznych²¹.

¹⁹ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 3. Sprawozdania z 1927 r. różnych stowarzyszeń sportowych działających na terenie Tomasza Maz., nlb; t. 2. Pismo gen. bryg. Stanisława Nałęcza Małachowskiego do przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz. z 25 VIII 1927 r., nlb.

²⁰ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 1. Powiatowe (miejskie) komitety WFiPW. Zadania i organizacja z 12 XI 1927 r., nlb.

²¹ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 1. Projekt do sporządzenia powiatowego budżetu na cele PW i WF lipca 1927 r., nlb.; t. 3. Protokół z posiedzenia Sekcji WFiPW w dniu 15 XII 1927 r., nlb

W pierwszych dwóch miesiącach 1928 r. praca MK WFiPW w Tomaszowie Maz. uległa spowolnieniu, co było wynikiem zawirowania wokół obsady stanowiska prezydenta miasta. Wybór E. Kiernożyckiego dokonany – jak wcześniej wspomniano – 11 stycznia został zakwestionowany przez wojewodę łódzkiego. Dopiero 9 marca nowym prezydentem został W. Smulski, który energicznie przystąpił do kierowania tomaszowskim komitetem. W kolejnych tygodniach odbyły się z udziałem reprezentacji stowarzyszeń sportowych i hufców szkolnych PW uroczyste obchody: imienin marszałka Józefa Piłsudskiego (19 marca), święta 3 Maja oraz pierwszego miejskiego świętu WFiPW (24 czerwca)²². Z każdym kolejnym rokiem komitet prowadził coraz szerszą działalność na rzecz popularyzacji sportu i PW wśród młodzieży, poprzez m.in.: subwencjonowanie imprez masowych, zakupy sprzętu sportowego oraz broni małokalibrowej i amunicji do niej, pomoc w organizowaniu kursów dla instruktorów, czy współfinansowanie kosztów utrzymania instruktorów półzawodowych.

Jak wcześniej podano, kadencja komitetu wynosiła dwa lata, toteż jego przewodniczący W. Smulski, pismem z 13 II 1929 r. zwrócił się do wojewody łódzkiego o zatwierdzenie nowego składu MK WFiPW w Tomaszowie Maz. Został on zaakceptowany ostatecznie w kwietniu i wyglądał następująco: W. Smulski (prezydent miasta) – przewodniczący, płk dypl. Stefan Kossecki (dowódca 10 Pułku Piechoty od 10 II 1928 r.) – zastępca przewodniczącego, por. B. Danecki – powiatowy komendant PW, Alfred Veggi (wiceprezydent miasta), ks. K. Szymański, Feliks Kansy (nauczyciel Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego), dr C. Teliga (lekarz miejski), K. Zachert (bankowiec), inż. B. Łoziński, Feliks Bielasik (nauczyciel Szkoły Powszechnej nr 1), Józef Leja, Jan Lisicki i Anna Jaworkówna (nauczyciele Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego), Jan Nowierski (nauczyciel Gimnazjum Humanistycznego Stowarzyszenia Kupców), Władysław Landsberg (przemysłowiec) oraz B. Danecki (delegat tomaszowskiego garnizonu)²³.

Pod koniec lutego 1929 r. komitet opracował regulamin dotyczący spraw organizacyjnych i zakresu swej działalności. Za główny cel uznano propagowanie i popieranie WFiPW wśród ludności miasta, przekazywanie odpowiednich środków finansowych i materiałowych lokalnym organizacjom propagującym owe idee, organizowanie kursów WFiPW, sprawowanie opieki nad członkami WFiPW, organizowanie zawodów sportowych oraz świąt WFiPW. Cele te realizowano za pomocą: popularyzowania celów działania komitetu w prasie lokalnej, rozsyłanie stowarzyszeniom prasy sportowej, urządzenie odczytów i pochodów z udziałem

²² APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 3. Zaproszenie na tomaszowskie święto WFiPW w dniu 24 VI 1928 r., nlb.

²³ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 4. Pismo przewodniczącego MK WFiPW w Tomaszowie Maz. z 25 IV 1929 r., nlb.

oddziałów WFiPW oraz finansowe wspieranie lokalnych organizacji sportowych. Dla sprawniejszego wykonywania tych zadań utworzono w komitecie: Sekcję Finansową, Sekcję Propagandową i Sekcję WF. Działalność propagandowa i udzielane wsparcie finansowe powodowały, że stopniowo do komitetu zgłaszały się kolejne lokalne organizacje propagujące rozwój sportu masowego. Dla przykładu: 10 V 1930 r. zwrócił się z prośbą o przyjęcie do Sekcji WF nowo powstały Niemiecki Klub Sportowy „Victoria”, osiem dni później z podobną prośbą zwrócił się Robotniczy Klub Sportowy „Młot”, a 1 V 1931 r. – Klub Sportowy Tomaszowskiej Fabryki Jedwabiu (powstały w czerwcu 1930 r.)²⁴.

We wrześniu 1929 r. wprowadzono zmiany w podziale terytorialnym WFiPW na obszarze Okręgu Korpusu nr IV, w ramach których powiat brzeziński (a wraz z nim także Tomaszów Maz.) został wyłączony z Obwodu PW 10 Pułku Piechoty i wszedł w skład Obwodu PW 28 Pułku Strzelców Kaniowskich, a tym samym ponownie zaczął podlegać Rejonowi PW 10 Dywizji Piechoty. Niebawem zaczęto także tworzyć powiatowe pułki PW. Jednym z nich był powstały w powiecie brzezińskim 328 Powiatowy Pułk PW, składający się z czterech batalionów: I – tomaszowskiego, II – brzezińskiego, III – głowieńsko-strykowski i IV – koluszkowskiego. Pierwszy z nich, noszący nazwę – I Tomaszowskiego Batalionu PW, obejmował swym działaniem miasto Tomaszów Maz. oraz gminy Łazisko i Mikołajów, a w swym składzie posiadał cztery kompanie: 1 i 2 kompania PW w Tomaszowie Maz., 3 kompania PW w Ujeździe, a 4 kompania PW w Regnach²⁵.

Ważnym wydarzeniem dla MK WFiPW w Tomaszowie Maz. było odbywające się w pobliskiej Spale w dniach 6–8 VI 1930 r. pierwsze okręgowe święto WFiPW pod patronatem Ignacego Mościckiego, prezydenta RP. Zostało ono podzielone na trzy części: święto młodzieży szkolnej, święto PW oraz święto WF. W pierwszym wzięło udział niemal 3 tys. dzieci z całego łódzkiego okręgu szkolnego, w święcie PW – orkiestry 10 i 18 Pułku Piechoty, czternaście batalionów PW oraz kilka mniejszych pododdziałów innych rodzajów PW (kolejowego, łączności, wodnego, konnego), zaś w święcie WF – zawodnicy z hufców szkolnych i klubów sportowych z obszaru województwa łódzkiego. W ramach święta PW – udział w nim wzięł m.in. batalion PW z powiatu brzezińskiego pod dowództwem por. B. Daneckiego. Rok później w Spale odbyły się w dniach 12–14 czerwca ogólnopolskie obchody święta WFiPW. Udział w nim wzięły: kompania honorowa

²⁴ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, 4. Regulamin MK WFiPW w Tomaszowie Maz. z lutego 1929 r., nlb; t. 5. Pismo Niemieckiego Klubu Sportowego „Victoria” z 10 V 1930 r. oraz Pismo Robotniczego Klubu Sportowego „Młot” z 18 V 1920 r., nlb.; t. 5. Pismo Klubu Sportowego Tomaszowskiej Fabryki Sztucznego Jedwabiu z 1 V 1931 r., nlb.

²⁵ CAW, 10 Pułk Piechoty, sygn. I.320.10, t. 101. Podział terytorialny organizacji pracy PW z 5 IX 1929 r.

z 26 Dywizji Piechoty, 4 tys. młodzieży z terenu łódzkiego okręgu szkolnego oraz zespoły sportowe i bataliony PW reprezentujące wszystkie okręgi korpusów²⁶.

Z kolei rokrocznie w Tomaszowie Maz. obchodzono w maju miejskie święto WFiPW, którego schemat był bardzo podobny. Dla przykładu, święto to w 1931 r. odbyło się w dniach 14–17 maja. Pierwszego dnia przeprowadzono zawody strzeleckie, po których odbyła się defilada członków WFiPW, a następnie rozegrano zawody w grach sportowych. Drugiego dnia odbyły się zawody lekkoatletyczne hufców szkolnych i klubów sportowych, a trzeciego – zawody strzeleckie dla młodzieży szkolnej oraz zawody sportowe. Ostatni dzień został przeznaczony na zawody marszowe, pokazy sprawnościowe oraz uroczyste rozdanie nagród, kończące święto²⁷.

W czerwcu 1931 r. – celem szerszego zainteresowania młodzieży rozwojem sprawności fizycznej – ustanowiona została Państwowa Odznaka Sportowa (miała trzy klasy: złotą, srebrną i brązową). Mógł ją otrzymać każdy obywatel II Rzeczypospolitej mający nieposzlakowaną opinię i ukończone 14 lat (mężczyźni) lub 15 lat (kobiety), który poddał się z pozytywnym wynikiem okresowej próbie sprawności fizycznej. Z uwagi na fragmentaryczne dane dotyczące przyznawania odznaki przez MK WFiPW w Tomaszowie Maz. nie można tego zagadnienia szerzej rozwinąć. Wiadomo jedynie, że w 1934 r. komitet przyznał ją 190 osobom, a w 1935 r. – 541²⁸.

Zasadnicze środki finansowe na działalność MK WFiPW w Tomaszowie pochodziły z subwencji samorządowej, czego przykładem może być budżet komitetu z roku 1932–1933. Wówczas to jedynym przychodem była subwencja Rady Miejskiej w wysokości 7500 zł i na taką też kwotę zaplanowano wydatki. Składały się na nie następujące pozycje: rozbudowa miejskiej infrastruktury sportowej – 2550 zł, opłacenie kadry półzawodowej i instruktorskiej – 1875 zł, zaopatrzenie w sprzęt sportowy, broń małokalibrową i mundury – 1125 zł, koszty przejazdów – 600 zł, pomoc lokalnym stowarzyszeniom sportowym – 450 zł (w tym 250 zł na kursy instruktorskie), wydatki administracyjne – 375 zł, organizacja święta WFiPW – 225 zł, opłacenie wynajmu lokali i świetlic – 225 zł oraz działalność propagandowa (prasa, podręczniki) – 75 zł. W następnym roku kwota subwencji dla MK WFiPW w Tomaszowie Maz. ze strony Rady Miejskiej wzrosła do 7870 zł, do czego doszło 500 zł dochodu uzyskanego z imprez masowych organizowanych

²⁶ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 5. Pismo dowódcy Okręgu Korpusu nr IV w sprawie organizacji święta WFiPW w Spale z 9 V 1930 r., nlb; t. 6. Pismo dowódcy Okręgu Korpusu nr IV w sprawie organizacji święta WFiPW w Spale z 27 V 1931 r., nlb.

²⁷ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 6. Program święta WFiPW w Tomaszowie Maz. w dniach 14–17 V 1931 r., nlb.

²⁸ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 6. Pismo wojewódzcy łódzkiego w sprawie ustanowienia Odznaki Sportowej z maja 1931 r., nlb; t. 10. Sprawozdanie o przyznanych Odznakach Sportowych w Okręgu Korpusu nr IV za lata 1934–1935, nlb.

przez komitet. W zakresie wydatków, największe kwoty pochłonęło: opłacenie kadry półzawodowej i instruktorskiej – 2400 zł, spłata długu za wynajem lokalu przez Związek Strzelecki (przy ul. św. Antoniego 38) – 1870 zł, zakup sprzętu sportowego i wyposażenia – 1200 zł oraz rozbudowa infrastruktury sportowej – 950 zł. Na pozostałe cele wydano już stosunkowo niewielkie kwoty, w tym na: przejazdy – 580 zł, opłacenie wynajmu lokali i świetlic – 420 zł, działalność propagandową – 250 zł, wydatki administracyjne – 220 zł, wsparcie finansowe dla lokalnych stowarzyszeń sportowych – 180 zł oraz organizowanie zawodów i świąt WFIPW – zaledwie 30 zł²⁹. Wsparcie finansowe prowadzone przez komitet dla lokalnych stowarzyszeń sportowych zachęcało kolejne powstające organizacje do zwracania się z prośbą o włączenie ich przedstawicieli do składu komitetu, czego przykładem może być pismo z 10 II 1934 r. – utworzonego w 1932 r. – Oddziału PW „Legion im. płk. Berka Joselewicza” w tej sprawie³⁰.

W 1933 r. nastąpiła zmiana na stanowisku przewodniczącego MK WFIPW w Tomaszowie Maz., co było efektem wprowadzenia 12 lipca przez Aleksandra Hauke-Nowaka (wojewodę łódzkiego) zarządu komisarycznego w mieście. Wówczas to stanowisko komisarza rządowego objął Eustachy Rychlicki, który stanął również na czele wspomnianego komitetu. Kierował nim do 30 III 1935 r., kiedy to nowym prezydentem miasta został Antoni Rączaszek. Był on ostatnim przewodniczącym tomaszowskiego komitetu, gdyż funkcję prezydenta miasta sprawował do września 1939 r.³¹

Nowy prezydent w kwietniu 1936 r. przesłał do wojewody łódzkiego, A. Hauke-Nowaka, pismo z propozycją zmian w składzie MK WFIPW w Tomaszowie Maz. Ostatecznie – po zatwierdzeniu przez wojewodę – komitet liczył 25 osób: A. Rączaszek (przewodniczący), dr Marian Gajewski (wiceprezydent miasta), inż. Tadeusz Baum, Feliks Bielasik (kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1), Albin Czerniawski (dyrektor Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Kupieckiego przy ul. św. Antoniego 57), inż. Emil Dudziński (były szef Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w Tomaszowie Maz.), Stanisław Frass (nauczyciel Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Kupieckiego), Karol Chowaniec (dyrektor Banku Polskiego Oddział w Tomaszowie Maz.), inż. Jan Adolf Hertz, Antoni Jargocki (dyrektor Miejskiego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego przy ul. św. Antoniego 29), Mieczysław Kaźmierowski (p.o. kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1), Piotr Kędzierzawski (pracownik Ubezpieczalni Społecznej), Antoni Lubowiecki (zarządca majątku Ostrowskich), Tadeusz

²⁹ APTM, MK WFIPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 8. Preliminarz budżetowy MK WFIPW w Tomaszowie Maz. na rok 1933–1934, nlb; t. 9. Preliminarz budżetowy MK WFIPW w Tomaszowie Maz. na rok 1934–1935, nlb

³⁰ APTM, MK WFIPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 9. Pismo Oddziału PW „Legion im. płk. Berka Joselewicza do MK WFIPW z 10 II 1934 r., nlb.

³¹ *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje miasta...*, s. 355–359.

Malec, Mieczysława Hołyszewska (instruktorka), Anna Matejska (nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1), Maksymilian Müller (dyrektor Fabryki Lüdert & Müller – Fabryka Filców i Tkanin Technicznych), Witold Szyszkowski (lekarz miejski, zastąpiony później przez lekarza Maurycego Mittelstaedta), Józef Okoński (nauczyciel Miejskiego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego), Władysław Parol (dyrektor firmy „Polmin”), Michał Pogorzelski, Konstanty Zasłona (nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej nr 2), Roman Gąsioriewicz i por. Waclaw Foltyn (powiatowy komendant WFiPW)³².

W październiku 1936 r. nastąpiła kolejna reorganizacja WFiPW w Okręgu Korpusu nr IV, w ramach której Tomaszów Maz. wraz z powiatem brzezińskim został ponownie podporządkowany Obwodowi PW 10 Pułku Piechoty, obejmującego odtąd swym działaniem powiat brzeziński i łowicki. Obwód ten aż do wybuchu II wojny światowej wchodził w skład Rejonu PW 26 Dywizji Piechoty³³.

Dwa lata później – rozkazem Państwowego Urzędu WFiPW z 20 II 1938 r. – szkolenie z zakresu PW skoncentrowano w hufcach szkolnych tworzonych w IV klasach gimnazjów oraz I i II klasach licealnych. Komendantami hufców szkolnych mogli być w zależności od potrzeb: nauczyciel, oficer lub podchorąży rezerwy. Komendanta hufca wyznaczał dyrektor szkoły w porozumieniu z komendantem obwodu PW, a zatwierdzał kurator okręgu szkolnego w porozumieniu z kierownikiem Okręgowego Urzędu WFiPW³⁴. Niestety brak danych nie pozwala opisać bliżej zagadnienia hufców szkolnych w Tomaszowie Maz. w końcu lat 30.

W tym też czasie MK WFiPW w Tomaszowie Maz. rozszerzał swą działalność, czego przykładem było zorganizowane 29 V 1938 r. *I wiosennych zawodów strzeleckich o mistrzostwo Tomaszowa Maz.* rozegranych na strzelnicy garnizonowej. Udział w nich wzięło 63 zawodników z 12 lokalnych stowarzyszeń sportowych. Zawody wygrała tomaszowska drużyna Policyjnego Klubu Sportowego, przed drużynami Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i Związku Strzeleckiego. Po zakończeniu zawodów, uczestnicy przemaszerowali na plac ćwiczeń II dywizjonu 4 Pułku Artylerii Ciężkiej, stacjonującego od października 1935 r. w Tomaszowie Maz. Tam wzięli udział w uroczystości poświęcenia sztandaru tego pułku, wręczonego mu kilka dni wcześniej w Warszawie³⁵.

W tym też miesiącu MK WFiPW w Tomaszowie Maz. wystosował do władz wojskowych uchwałę – podjętą 14 II 1938 r. – w sprawie wyznaczenia dla miasta specjalnego komendanta WFiPW, a co za tym idzie stworzenie odrębnej Komendy Rejonu WFiPW. Prośbę swą komitet uzasadniał intensywnym rozwojem sportu

³² APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 13. Lista obecności MK WFiPW z 20 VI 1938 r., nlb.

³³ CAW, Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych, Dodatki tajne nr 7 z 8 X 1936 r. i nr 2 z 7 III 1939 r.

³⁴ Dziennik Zarządzeń Państwowego Urzędu WFiPW 1938, nr 2, poz. 11.

³⁵ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 13. Sprawozdanie z imprez sportowych organizowanych przez MK WFiPW w Tomaszowie Maz. w dniu 29 V 1928 r., nlb.

wśród mieszkańców Tomaszowa Maz., nie tylko w grupie młodzieży szkolnej, ale także i dorosłych osób. Wskazywano, że w mieście działało wiosną 1938 r. 9 klubów sportowych, skupiających ponad 1200 osób. Wśród nich do największych należały: Klub Sportowy Tomaszowskiej Fabryki Sztucznego Jedwabiu (320 członków), Klub Żydowskiego Towarzystwa Gimnastycznego (200 członków), Żydowski Klub Sportowy „Hakoah” (180 członków), Klub Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (138 członków) oraz Klub Sportowy „Lechia” (100 członków). Pozostałe kluby liczyły poniżej stu członków: Klub Sportowy „Tomaszowianka” (90 członków), Klub Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (80 członków), Żydowski Klub „Hapoel” (60 członków) i Klub Towarzystwa Gimnastycznego „Ruch” (18 członków). W pracach z zakresu WFiPW aktywnie uczestniczyły także tomaszowskie szkoły, w tym: cztery gimnazja i dwa licea (wśród ich uczniów 677 było członkami PW), hufiec Związku Harcerstwa Polskiego (236 członków), Związek Strzelecki (70 członków) i Tomaszowskie Towarzystwo Wioślarskie (150 członków). Oprócz nich, w mieście działało szereg organizacji skupiających byłych wojskowych, z których część współpracowała z MK WFiPW. Do najważniejszych należały: Związek Oficerów Rezerwy (46 członków), Związek Podoficerów Rezerwy (126 członków), Związek Rezerwistów (650 członków), Związek Inwalidów Wojennych (152 członków) i Związek Byłych Ochotników (81 członków). Ogółem, na terenie Tomaszowa Maz. działało 25 większych stowarzyszeń zajmujących się krzewieniem sportu, skupiających ogółem 3822 członków, czyli niemal 10% mieszkańców miasta. Przy tak aktywnej działalności w zakresie WFiPW załatwianie wielu spraw w Brzezinach, gdzie mieściło się starostwo i Komenda Obwodu PW, powodowało wiele trudności. Tym też MK WFiPW w Tomaszowie Maz. uzasadniał swą wspomnianą wcześniej prośbę. Z uwagi na brak wzmianek o utworzeniu oddzielnej komendy WFiPW w Tomaszowie Maz – można przypuszczać, że została ona przez władze wojskowe odrzucona³⁶.

Jedną z ostatnich dużych uroczystości, w jakie aktywnie zaangażował się MK WFiPW w Tomaszowie Maz. były obchody 20-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę, które odbyły się w mieście w dniach 10–11 XI 1938 r. W przeddzień święta odbył się w godzinach wieczornych uroczysty capstrzyk, połączony z przemarszem kolumny żołnierzy II dywizjonu 4 Pułku Artylerii Ciężkiej oraz reprezentacji wszystkich organizacji zajmujących się pracami z zakresu WFiPW. Następnego dnia (tj. 11 listopada) – po porannym raporcie – odbyła się msza w kościele św. Antoniego, a następnie defilada oddziałów tutejszego garnizonu i stowarzyszeń propagujących idee WFiPW³⁷.

³⁶ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 13. Pismo MK WFiPW w Tomaszowie Maz. do 4 Okręgowego Urzędu WFiPW w Łodzi z maja 1928 r., nlb.

³⁷ APTM, MK WFiPW w Tomaszowie Maz., sygn. 68, t. 13. Pismo Powiatowej Komendy WFiPW w Brzezinach z 9 XI 1938 r., nlb.

Tomaszowskie organizacje skupione w MK WFiPW podejmowały w latach 1938–1939 aktywne działania na rzecz zakupu broni maszynowej dla armii. Środki pieniężne na ten cel pochodziły ze składek i publicznych zbiórek. Wiosną 1939 r. rozpoczęto także prace z zakresu obrony przeciwlotniczej, w postaci szkoleń członków WFiPW i budowy schronów przeciwlotniczych. Jeden z nich ulokowano w podziemiach browaru Oskara Knothego przy ul. Browarnej, w którym po wybuchu wojny mieścił się Miejski Sztab Obrony Cywilnej oraz punkt pomocy medycznej. Aktywnie w tych pracach uczestniczyli komendanci Obwodu PW 10 Pułku Piechoty, którymi w latach 1938–1939 byli: por. Wacław Foltyn (do 11 X 1938 r.) i kpt. Kazimierz Szul, jak również komendanci powiatowi PW Brzeziny – ppor. rez. Tadeusz Topolewski (do marca 1939 r.) i ppor. kontraktowy Tadeusz Rossowiecki³⁸.

Po ogłoszeniu sierpniowej mobilizacji alarmowej, w Tomaszowie Maz. przystąpiono do kopania rowów ochrony przeciwlotniczej, w czym aktywnie pomagała młodzież skupiona w szeregach WFiPW. Wobec zaostrzenia się sytuacji międzynarodowej i groźby wybuchu wojny, w ostatnich dniach sierpnia 1939 r. utworzono w mieście Komitet Obywatelskiej Pomocy Społecznej, na czele którego stanął Michał Hertz, dyrektor Tomaszowskiej Fabryki Sztucznego Jedwabiu. Aktywną działalność w końcu sierpnia wykazywała młodzież szkolna mająca przeszkolenie z zakresu WFiPW, przygotowując się do roli łączników i sanitariuszy oraz pomagając w pracach mobilizacyjnych tomaszowskiego garnizonu. W sierpniu na terenie koszar II dywizjonu 4 Pułku Artylerii Ciężkiej zorganizowano Harcerski Kurs Łączności, na którym harcerze zapoznali się z zasadami budowy linii telegraficznych i ich naprawy. Tuż przed wybuchem wojny z kilkudziesięciu uczniów tomaszowskich szkół średnich mających przeszkolenie z zakresu PW – zorganizowano improwizowaną kompanię Obrony Narodowej. Po wybuchu wojny jej członkowie pełnili służbę pomocniczą przy koszarach wspomnianego dywizjonu oraz w różnych częściach Tomaszowa Maz., pomagając żołnierzom z 45 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych (ze składu 13 Dywizji Piechoty) w obronie miasta³⁹.

Wychowanie młodzieży prowadzone w ramach szeroko rozumianego WFiPW miało pozytywny wpływ na przygotowanie młodych ludzi do odbycia służby wojskowej, podniesienia poziomu sprawności fizycznej oraz ogólnego stopnia uświadomienia obywatelskiego. Niestety, brak szczegółowych danych na temat działalności MK WFiPW w Tomaszowie Maz. nie pozwala na głębsze przeanalizowanie jego roli w zakresie powyższej problematyki. Niemniej wiadomo, że proces ten objął w mieście szerokie kręgi młodego pokolenia, co niewątpliwie pozytywnie wpłynęło na podniesienie ogólnej wiedzy wojskowej i przygotowania

³⁸ R. Rybka, K. Stepan, *Rocznik Oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006, s. 671.

³⁹ P. Zarzycki, *4 Pułk Artylerii Ciężkiej*, Pruszków 1999, s. 47.

do realizacji pomocniczych zadań w czasie wojny. Nie znaczy to jednak, iż rozwój idei WFIPW przebiegał bezkonfliktowo, gdyż utrudniały go częste animozje między różnymi organizacjami, wynikające najczęściej z pobudek politycznych, jak np. między Towarzystwem Gimnastycznym „Sokół” a Związkiem Strzeleckim (miały one oparcie polityczne w partiach o odmiennym stosunku do systemu pomajowego). Nie zmienia to jednak faktu, że prowadzone szerokim frontem prace WFIPW były pozytywnie oceniane nie tylko przez władze wojskowe, ale także – co najważniejsze – przez lokalne władze samorządowe oraz mieszkańców miasta.

Witold Jarno

THE MUNICIPAL COMMITTEE OF PHYSICAL EDUCATION AND MILITARY TRAINING IN TOMASZOW MAZOWIECKI IN THE YEARS OF SECOND POLISH REPUBLIC

The article describes the history of the Municipal Committee of Physical Education and Military Training in Tomaszow Mazowiecki. This Committee was created in 1927 and functioned until the outbreak of the Second World War in 1939. The committee consisted of representatives of local authorities, associations and industrialists. Chairman of the committee was every time the mayor. The task of the committee was coordinating and supporting the activities of local authorities and social associations in the development of sports and military training among school children. Education had a positive impact on preparing young people for military service, raising the level of physical fitness and civic awareness. With the committee cooperated almost all the local organizations and associations engaged in education of school youth.